

בראשית פרק כח: יציאת יעקב לחרון - סולם יעקב

מבוא

היחידה עוסקת ביציאתו של יעקב אבינו לחרון, ובשיבתו לארץ כנען. ביציאתו ובחזרתו של יעקב מלוויים אותו מלאכי ה' וכן הוא זוכה להתגלות ה' בחלום ביציאתו, ובמפגש עם מלאך ה' בחזרתו. נפתח בלימוד ההתגלות הראשונה לה זוכה יעקב בבית אל. נעמיק בחלום הסולם על משמעויותיו השונות על פי כמה מהמפרשים, ונבין את תוכן התנאי והנדר שנדר יעקב בעקבות החלום.

שאלות מכוונות למידה

- מדוע מתגלה ה' ליעקב בשלב זה של הסיפור?
- מהי משמעות המראות שראה יעקב בחלומו? ובאילו ברכות הוא נתברך?
- מה ראה יעקב לנדור נדר המותנה בדברים שכבר הובטחו לו? וכי לא בטח חלילה שיקיים ה' את דברו?

חלום יעקב

בראשית פרק כח

(י) וַיֵּצֵא יַעֲקֹב מִבְּאֵר שֶׁבַע וַיֵּלֶךְ חֲרֹנָה :

(יא) וַיִּפְגַּע בְּמַקְוִים וַיֵּלֶן שָׁם כִּי בָּא הַשָּׁמַשׁ וַיִּקַּח מֵאֲבְנֵי הַמַּקְוִים וַיִּשֶׂם מִרְאשֵׁיתוֹ וַיִּשְׁכַּב בְּמַקְוִים הַהוּא :

(יב) וַיַּחְלֹם וְהִנֵּה סֹלָם מְצַב אֶרְצָה וְרֵאשׁוֹ מִגִּיעַ הַשָּׁמַיְמָה וְהִנֵּה מַלְאָכִי אֱלֹהִים עֹלִים וְיֹרְדִים בּוֹ :

(יג) וְהִנֵּה ה' נָצַב עָלָיו וַיֹּאמֶר אֲנִי ה' אֱלֹהֵי אֲבִרְהָם אָבִידְךָ וְנֹאֱלֵהִי יַצְחָק הָאֶרְצָה אֲשֶׁר אַתָּה שֹׁכֵב עָלֶיהָ לָךְ אֶתְנַנֶּה וְלִזְרָעֲךָ :

(יד) וְהִנֵּה זֶרְעֲךָ כְּעֶפְרַיִם הָאֶרְצָה וְפָרְצֶת יָמָה וְקִדְמָה וְצַפְנָה וְנִגְבָּה וְנִבְרָכֹוּ בְּךָ כָּל מִשְׁפַּחַת הָאֲדָמָה וּבְזֶרְעֲךָ :

(טו) וְהִנֵּה אֲנֹכִי עֹמֵד וְשֹׁמְרֵתִיךָ כְּכֹל אֲשֶׁר תִּלְךָ וְהִשְׁבַּתִּיךָ אֶל הָאֲדָמָה הַזֹּאת

כִּי לֹא אֶעֱזָבְךָ עַד אֲשֶׁר אִם עָשִׂיתִי אֶת אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי לָךְ :

עם יציאתו לחרון ובטרם עזב את ארץ כנען, מתגלה הקב"ה ליעקב בשנתו. התגלות ה' ליעקב בחלום מורכבת ממראה סמלי ומדיבור מפורש של ה'. נעיין במשמעות המראה ובמשמעות דברי ה' ליעקב.

משמעות מראה הסולם

חז"ל ופרשני התורה לדורותיהם הציעו הסברים רבים למראה החלום¹, למשמעות של כל פרט ופרט במראה: לסולם שמוצב ארצה וראשו בשמים, למלאכים, למלאכים שעולים ויורדים בסולם, ל-ה' שניצב עליו. מבין כל הפירושים הרבים נעמיק בשני פירושים:

בראשית פרק כח

(יב) וַיַּחְלֹם וְהִנֵּה סֹלָם מְצַב אֶרְצָה וְרֵאשׁוֹ מִגִּיעַ הַשָּׁמַיְמָה וְהִנֵּה מַלְאָכִי אֱלֹהִים עֹלִים וְיֹרְדִים בּוֹ :

(יג) וְהִנֵּה ה' נָצַב עָלָיו וַיֹּאמֶר אֲנִי ה' אֱלֹהֵי אֲבִרְהָם אָבִידְךָ...

רש"י	ס רמב"ן
עולים ויורדים - עולים תחלה ואחר כך יורדים, מלאכים שליווהו בארץ אין יוצאים חוצה לארץ ועלו לרקיע, וירדו מלאכי חוצה לארץ ללוותו ²ועל דעת רבי אליעזר הגדול (פרקי דרבי אליעזר לה) הייתה זאת המראה כעניין בין הבתרים לאברם, כי הראהו ממשלת ארבע מלכויות ומעלתם וירידתם, וזה טעם 'מלאכי אלוהים' כמו שנאמר בדניאל (פרק י, כ, ג): שר מלכות יון, ושר מלכות פרס, והבטיחו כי הוא יתעלה יהיה עמו בכל אשר ילך ביניהם וישמרנו ויצילנו מידם.
ניצב עליו – לשמרו.	

¹ דעת מקרא (בראשית חלק ב, עמ' דש-שו) מביא שבעה הסברים שונים לחלום יעקב.

² הרעיון שמלאכי אלוהים שומרים על האדם מופיע בתנ"ך בכמה מקומות, למשל "חנה מלאך ה' סביב ליראיו ויחלצם" (תהילים לד, ח); "כי מלאכיו יצוה לך לשמרה בכל דרכיך" (תהילים צא, יא) גם בברכת יעקב ליוסף נאמר: "ויברך את יוסף ויאמר... האלהים הרעה אתי מעודי עד היום הזה. המלאך הגאול אתי מפל רע יברך את הנערים" (בראשית מח, טו-טז).

1. עיין בפסוקים יב-יג, ובדברי רש"י ורמב"ן, א. הסבר מה המשמעות של הפרטים הבאים שראה יעקב בחלומו.

רמב"ן	רש"י	
		(1) מלאכים
		(2) עולים ויורדים
		(3) ה' ניצב עליו

ב. מה הם ההבדלים בין הפירוש של רש"י לפירוש של הרמב"ן? (שני הבדלים).

דברי ה' ליעקב בהתגלות הסולם

בראשית פרק כח

(יג) וְהִנֵּה ה' נֹצֵב עָלָיו וַיֹּאמֶר אֲנִי ה' אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אָבִיךָ וְאֱלֹהֵי יִצְחָק הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה שֹׁכֵב עָלֶיהָ לְךָ אֶתְנַנֶּה וּלְזָרְעֶךָ :

(יד) וְהָיָה זָרְעֶךָ כְּעֶפְרַיִם הָאָרֶץ וּפְרָצְתָּ יָמָה וְקִדְמָה וְצַפְנָה וְנִגְבָּה וְנִבְרָכְוּ בְךָ כָּל מְשֻׁפְחוֹת הָאָדָמָה וּבְזָרְעֶךָ :

(טו) וְהִנֵּה אֲנֹכִי עֹמֵד וְשִׁמְרְתִּיךָ בְּכֹל אֲשֶׁר תֵּלֵךְ וְהִשְׁבַּתִּיךָ אֶל הָאָדָמָה הַזֹּאת כִּי לֹא אֶעֱזָבְךָ עַד אֲשֶׁר אִם עָשִׂיתִי אֶת אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי לְךָ :

חלום יעקב (יב-טו) מורכב ממראה סמלי (פסי' יא-יב) ומדיבור מפורש של ה' (יג-טו). ניתן להציע שדברי ה' יש בהם בכדי לסייע ולפרש את המראה הסימלי.

2. עיין שוב בפירושים של רש"י ורמב"ן שראינו לעיל ובפסוקים, יג-טו, וענה:

א. איזה פסוקים בדברים ה' מתאים להסבר של רש"י? צטט ונמק.

ב. איזה פסוקים בדברים ה' מתאים להסבר של רמב"ן. צטט ונמק.

רש"י בראשית כח, טו

אנכי עמד - לפי שהיה ירא מעשו ומלבן.

3. לפי רש"י והפשט, מה ההבדל בין ההבטחה של ה' ליעקב בפסוקים יג-יד לבין הבטחת ה' ליעקב בפסוק טו?

”ברכת אברהם”

לפני שיעקב עוזב את הארץ לחרון, יצחק מברך אותו ב”ברכת אברהם”:

בראשית פרק כח

(א) וַיִּקְרָא יַצְחָק אֶל יַעֲקֹב וַיְבָרֶךְ אֹתוֹ... (ג) וְאֵל שַׁדַי יְבָרֶךְ אֶתְּךָ וַיְבָרֶךְ וַיְבָרֶךְ וְהָיִיתָ לְקַהֲל עַמִּים: (ד) וַיִּתֵּן לְךָ אֶת בְּרִכְתּוֹ אֲבֹרָהִם לְךָ וּלְזָרְעֶךָ אֶתְּךָ לְרִשְׁתְּךָ אֶת אֶרֶץ מִגְרִיד אֲשֶׁר נָתַן אֱלֹהִים לְאַבְרָהָם:

4. הגדר מהי ”ברכת אברהם”. פרט מה הם שני הדברים העיקריים שכלולים ב”ברכת אברהם”.

ברכות ה'		
ליעקב	ליצחק	לאברהם
<p>בראשית כח</p> <p>(יג) ...וַיֹּאמֶר (ה' ליעקב) אָנִי ה' אֱלֹהֵי אֲבֹרָהִם אֲבִידְךָ וְאֱלֹהֵי יַצְחָק הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה שֹׁכֵב עָלֶיהָ לְךָ אֶתְנַנֶּה וּלְזָרְעֶךָ: (יד) וְהָיָה זָרְעֶךָ כַּעֲפַר הָאָרֶץ וּפְרָצְתָּ יְמָה וְקִדְמָה וְצַפְנָה וְנִגְבָּה וְנִבְרַכְוּ בְּךָ כָּל מְשֻׁפְחוֹת הָאֲדָמָה וּבְזָרְעֶךָ:</p>	<p>בראשית כו</p> <p>(ב) וַיִּרְא אֱלִיֹּו (אל יצחק) ה' וַיֹּאמֶר... (ג) גֹּוֹר בְּאֶרֶץ הַזֹּאת וְאֶהְיֶה עִמָּךְ וְאַבְרָכְךָ כִּי לְךָ וּלְזָרְעֶךָ אֶתְּנֵן אֶת כָּל הָאֲרָצוֹת הָאֵל וְהַקְּמַתִּי אֶת הַשְּׂבַעַה אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם אֲבִידְךָ: (ד) וְהִרְבִּיתִי אֶת זָרְעֶךָ כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם וְנָתַתִּי לְזָרְעֶךָ אֶת כָּל הָאֲרָצוֹת הָאֵל וְהִתְבָּרְכוּ בְּזָרְעֶךָ כָּל גֹּוִי הָאָרֶץ:</p>	<p>בראשית יב</p> <p>(ג) וְאַבְרָכָה מְבָרְכֶיךָ וּמְקַלְלֶיךָ אַאֲר וְנִבְרַכְוּ בְּךָ כָּל מְשֻׁפְחוֹת הָאֲדָמָה...:</p> <p>בראשית יג</p> <p>(יד) וְה' אָמַר אֶל אֲבָרָם... שָׂא נָא עֵינֶיךָ וּרְאֵה מִן הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אַתָּה שֹׁם צַפְנָה וְנִגְבָּה וְקִדְמָה וְיָמָה: (טו) כִּי אֶת כָּל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה רֹאֶה לְךָ אֶתְנַנֶּה וּלְזָרְעֶךָ עַד עוֹלָם: (טז) וְשַׁמְתִּי אֶת זָרְעֶךָ כַּעֲפַר הָאָרֶץ אֲשֶׁר אִם יוּכַל אִישׁ לְמַנּוֹת אֶת עַפְר הָאָרֶץ גַּם זָרְעֶךָ יִמְנָה:</p>

5. עיין בברכות ה' לשלושת האבות, וענה:

- א. סמן בטבלה ע"י מרקרים ב-3 צבעים שונים, את המרכיבים שחוזרים על עצמם בשלושת ברכות ה' לאבות.
- ב. מה ניתן ללמוד מן ההשוואה בין שלושת הברכות? (שני דברים)

תגובת יעקב לחלום

בראשית כח

(טז) וַיִּיקַץ יַעֲקֹב מִשְׁנָתוֹ וַיֹּאמֶר אֲכֹן יֵשׁ ה' בְּמָקוֹם הַזֶּה וְאָנֹכִי לֹא יָדַעְתִּי :
 (יז) וַיִּירָא וַיֹּאמֶר מַה נֹּרָא הַמָּקוֹם הַזֶּה אֵין זֶה כִּי אִם בַּיִת אֱלֹהִים וְזֶה שַׁעַר הַשָּׁמַיִם :
 (יח) וַיִּשְׁכֶם יַעֲקֹב בְּבֶקֶר וַיִּקַּח אֶת הָאָבֶן אֲשֶׁר שָׁם מִרְאֲשֵׁיתוֹ וַיִּשָּׂם אֹתָהּ מַצְבֵּה וַיִּצַק שָׁמֶן עַל רֹאשָׁהּ :
 (יט) וַיִּקְרָא אֶת שֵׁם הַמָּקוֹם הַהוּא בַּיִת אֵל וְאוּלָם לֹזוּ שֵׁם הָעִיר לְרֹאשְׁנָה :
 (כ) וַיֵּדֶר יַעֲקֹב נְדָר לֵאמֹר אִם יִהְיֶה אֱלֹהִים עִמָּדִי וַיִּשְׁמְרֵנִי בְּדַרְךָ הַזֶּה אֲשֶׁר אָנֹכִי הוֹלֵךְ וְנָתַן לִי לֶחֶם לֶאֱכֹל וּבְגָד לְלַבֵּשׁ :
 (כא) וְשִׁבְתִּי בְּשָׁלוֹם אֵל בַּיִת אָבִי וְהָיָה ה' לִי לֵאלֹהִים :
 (כב) וְהָאָבֶן הַזֶּאת אֲשֶׁר שָׁמַתִּי מַצְבֵּה יִהְיֶה בַּיִת אֱלֹהִים וְכָל אֲשֶׁר תֵּתֶנּוּ לִי עֲשֹׂר אֶעֱשְׂרֶנּוּ לָךְ :

איך הגיב יעקב על החלום?

כשיעקב מתעורר מהחלום התגובה שלו "ויאמר אכן יש ה' במקום הזה ואנכי לא ידעתי". על התגובה הזו כותב רד"צ הופמן את הדברים הבאים:

רד"צ הופמן³

אכן - ביטוי שבא כאשר חשים בתופעה חדשה מפתיעה ובלתי צפויה; השווה שמות ב, יד⁴.

ננסה לבאר, מה בחלום כל כך הפתיע את יעקב:

רש"י	הכתב והקבלה ⁵
ואנכי לא ידעתי - שאילו ידעתי לא ישנתי במקום קדוש כזה:	יש ה' במקום הזה - ...נראה לי, אף שהייתה מציאות ה' נודע אליו (ליעקב) בקבלה מאבותיו, וגם בלי ספק היה לו בעניין נשגב זה ידיעות מושכליות (שכליות), בכל זאת כשזכה פעם ראשונה למראה נבואה זו, שנתגלתה השכינה ולומר אליו, "אני ה'" שנתאמתה לו מציאות האמיתי במראה, שהיא בלי ספק מעלה יתירה לבלי תכלית על קבלתו וידיעתו הקודמת לו בזה, הנה מרוב חיבה היתרה שנודעת לו ענין נכבד זה... בשמחה גדולה התפלא לאמר "אכן יש ה' במקום הזה", ירצה נתאמת אצלי בהשגה נפלאה מציאות ה' במקום זה... יש בלשון ידע ענין הכרה והשגה, כי המשיג דבר - ידע אותו...

6. עיין בפסוקים טז-טז, ובדברי רש"י, והכתב והקבלה.

לפי כל פרשן, מהו הדבר החדש והמפתיע שלמד יעקב בהתגלות ה' אליו בחלום? ומדוע הוא הגיב בהתרגשות?

מעשי יעקב לאחר ההתגלות

7. עיין בפסוקים יח-כב ופרט מה הם שלושת הדברים שעושה יעקב לאחר ההתגלות?

³ ר' דוד צבי הופמן (מאות 19-20) רב וחוקר המקרא והתלמוד, מרצה בבית-המדרש לרבנים בברלין ובסוף ימיו מורה-הוראה ופוסק מקובל על היהדות החרדית בגרמניה.

⁴ "ויאמר מי שמך לאיש שר ושפט עלינו הלהרנגי אתה אמר כְּאֲשֶׁר הִרְגִּית אֶת הַמִּצְרִי וַיִּירָא מִשָּׁה וַיֹּאמֶר אֲכֹן נֹדַע הַדְּבָר" (שמות ב, יד).

⁵ הכתב והקבלה - מחברו ר' יעקב צבי מקלנבורג (מאות 18-19). ספר שענינו לחבר את ה"כתב" - התורה שבכתב, עם "הקבלה" - התורה שבעל פה. בפירושו הוא מראה את היסודות הלשוניים והדקדוקיים של דרשות חז"ל בטקסט המקראי, ובכך הוא נותן עוצמה לתורה שבעל פה.

הנדר של יעקב

בראשית כח

(כ) וַיֵּדַר יַעֲקֹב נֶדָר לֵאמֹר אִם יְהִי אֱלֹהִים עִמָּדִי וְשָׁמְרָנִי בְּדַרְדָּר הַזֶּה אֲשֶׁר אָנֹכִי הוֹלֵךְ וְנָתַן לִי לֶחֶם לֶאֱכֹל וּבְגָד לְלַבֵּשׁ :
 (כא) וְשָׁבְתִי בְשָׁלוֹם אֶל בֵּית אָבִי וְהָיָה ה' לִי לֵאלֹהִים :
 (כב) וְהָאֶבֶן הַזֹּאת אֲשֶׁר שָׁמַתִּי מִצְבָּה יְהִיָּה בֵּית אֱלֹהִים וְכָל אֲשֶׁר תֵּתֶן לִי עֲשֹׂר אֶעֱשְׂרֶנּוּ לָךְ :

8. הנדר שאותו נודר יעקב מתייחס באופן ישיר להבטחותיו של ה' בחלום.
 א. צטט בטבלה שלפניך את המרכיבים המקבילים

הנדר של יעקב	הבטחות ה' ליעקב
	"וְהָיָה אָנֹכִי עִמָּדֶךָ" (טו)
	"וְשָׁמְרָתִיךָ בְּכָל אֲשֶׁר תֵּלְכֶךָ" (טו)
	"וְהָשַׁבְתִּיךָ אֶל הָאָדָמָה הַזֹּאת" (טו)

ב. מה יעקב נודר לעשות בעתיד, ומתי?

רמב"ן בראשית כח, כ

אם יהיה אלוקים מדי - ...וטעם התנאי, שלא יגרום החטא. אמרו בבראשית רבה (עו, א): "רב הונא בשם ר' אחא: 'הנה אנכי עמך', וכתוב 'אם יהיה אלוהים עמדי', אלא מכאן שאין הבטחה לצדיקים בעולם הזה".
 ויתכן עוד על דרך הפשט שאין הספק בדבר, אבל בכל העתיד יאמר הכתוב כן, כמו: "עד אשר אם עשיתי" (בר' כח טו), וכן "ואם יהיה היובל לבני ישראל" (במדבר לו, ד), אם יבא העת שיהיה התנאי אז יתקיים המעשה, כלומר בבואו.

9. עיין בנדר של יעקב ובדברי הרמב"ן, וענה:

א. לפי הרמב"ן, מהו הקושי הרעיוני בנדר שנודר יעקב?

ב. הסבר בלשונך את אחת התשובות של הרמב"ן?

קיום הנדר

בפרשת וישב מסופר שעם שובו של יעקב לארץ, חוזר יעקב לבית אל ומקיים את נדרו:

בראשית פרק לה

(א) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל יַעֲקֹב קוּם עֲלֵה בֵּית אֵל וְשָׁב שָׁם וַעֲשֵׂה שָׁם מִזְבֵּחַ לְאֵל הַנְּרָאָה אֲלֵיךָ בְּבָרְחֶךָ מִפְּנֵי עֲשׂוֹ אַחִיךָ :
 (ב) וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל בֵּיתוֹ וְאֶל כָּל אֲשֶׁר עִמּוֹ הִסְרוּ אֶת אֱלֹהֵי הַנֹּכַר אֲשֶׁר בְּתֹכְכֶם וְהִטְהַרוּ וְהַחֲלִיפוּ שְׁמֹלֹתֵיכֶם :
 (ג) וְנָקִימָה וְנַעֲלֶה בֵּית אֵל וְאֶעֱשֶׂה שָׁם מִזְבֵּחַ לְאֵל הָעֵנָה אֲתִי בַּיּוֹם צָרְתִּי וַיְהִי עִמָּדִי בְּדַרְדָּר אֲשֶׁר הִלְכֹתִי :
 (ד) וַיִּתְּנוּ אֶל יַעֲקֹב אֶת כָּל אֱלֹהֵי הַנֹּכַר אֲשֶׁר בְּיָדָם וְאֶת הַנְּזָמִים אֲשֶׁר בְּאֲזְנֵיהֶם וַיִּטְמְנוּ אֹתָם יַעֲקֹב תַּחַת הָאֲלֵה אֲשֶׁר עִם שְׁכָם :
 (ה) וַיִּסְעוּ וַיְהִי חֲתַת אֱלֹהִים עַל הָעָרִים אֲשֶׁר סָבִיבוֹתֵיהֶם וְלֹא רָדְפוּ אַחֲרַי בְּנֵי יַעֲקֹב :
 (ו) וַיָּבֹא יַעֲקֹב לוֹזָה אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ פְּנֵעַן הוּא בֵּית אֵל הוּא וְכָל הָעָם אֲשֶׁר עִמּוֹ :
 (ז) וַיָּבֹן שָׁם מִזְבֵּחַ וַיִּקְרָא לְמָקוֹם אֵל בֵּית אֵל כִּי שָׁם נִגְלוּ אֱלֹהֵי הָאֲלֹהִים בְּבָרְחוֹ מִפְּנֵי אַחִיו ... :
 (י) וַיַּצַּב יַעֲקֹב מִצְבָּה בְּמָקוֹם אֲשֶׁר דָּבַר אֹתוֹ מִצְבַּת אֲבָן וַיִּסֹּךְ עָלֶיהָ נֹסֶךְ וַיִּצַק עָלֶיהָ שָׁמֶן :

יעקב משלם את נדרו ומציב מצבה לה' בבית אל.